

у другому стосі?

Бесіда:

— Діти, як ви думаєте, якою дією слід розв'язувати цю задачу? (Учитель піднімає учня, який відповів правильно.) Чому дією множення, адже сказано: у 2 рази менше. (Це у першому стосі у 2 рази менше, ніж у другому, отже, у другому — у 2 рази більше, ніж у першому.)

На третьому ступені задачі в непрямій формі учні перетворюють у задачі в прямій формі, розглядають пари задач різних видів.

Як видно з наведених зразків, у ході таких бесід школярі активізують розумові операції аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, конкретизації, узагальнення.

На нашу думку, для того, щоб навчити учнів свідомо розв'язувати задачі, важливо дотримуватися таких умов:

– робота над задачами цих видів повинна вестися системно, включати три ступені опрацювання;

– учитель має вчити дітей обґрунтовувати вибір дії, спираючись на результати операцій над множинами (спочатку наочні, а потім — уявні) або на відповідні правила;

– у ході бесіди потрібно спонукати учнів мислити, самостійно робити висновки; при цьому з боку вчителя підказка має бути мінімальною.

Розвинуте математичне мислення школяра проявляється в тому, що він упізнає знайомий вид задач незалежно від сюжету, бо відразу «схоплює» його структуру; сам може змінювати, ускладнювати задачі на базі цього виду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантова М. О. Методика викладання математики в початкових класах / М. О. Бантова, Г. В. Бельтюкова, О. М. Полевщикова. — К.: Вища школа, 1982. — 228 с.
2. Богданович М. В. Методика розв'язування задач у початковій школі / М. В. Богданович. — К.: Вища школа, 1990. — 183 с.
3. Моро М. Г. Методика навчання математики у 1–3 класах / М. Г. Моро, А. М. Моро. — К.: Радянська школа, 1979. — 376 с.
4. Скворцова С. О. Методична система навчання розв'язування сюжетних задач учнів початкових класів: монографія / С. О. Скворцова. — Одеса: Астропринт, 2006. — 696 с.
5. Пойа Д. Как решать задачу / пер. с англ. / Д. Пойа. — М.: Учпедгиз, 1961. — 207 с.

УДК 37.015.311-053.6

Галина ЧЕРНЕНКО

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ЛЮДИНА І СВІТ»

У статті розкривається проблема формування особистості молодшого школяра при вивченні освітньої галузі «Людина і світ»: аналізується сутність базових понять; характеризуються найбільш ефективні методи та прийоми, які забезпечують цей процес.

В статье раскрывается проблема формирования личности младшего школьника в процессе изучения образовательной отрасли «Человек и мир»: анализируется сущность базовых понятий; характеризуются наиболее эффективные методы и приемы, которые обеспечивают этот процесс.

This article deals with forming of personality during the studying the educational sphere «Person and the World»: essence of basical concepts is analyzed; the most effective methods that provide this process are characterized.

Актуальність дослідження зумовлюється концептуальними положеннями та державними вимогами реформування освіти в Україні, спрямованими на становлення особистості учня, його всебічний розвиток, формування основних ознак, про що зазначається в Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державному стандарті початкової загальної освіти.

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи навчання і виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах діяльності. Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Людина, її сутність та існування — предмет вивчення багатьох галузей знань: педагогіки, психології, філософії, історії, соціології тощо. Кожна з них у своїх межах намагається відповісти на питання «Що таке людина?», «Які її характерні властивості?», «Яким чином вони виявляються?».

Багатовимірність такої реальності як людина знайшла своє відображення у великій кількості наукових понять, за допомогою яких фіксуються різні аспекти, вияви сутності людини.

Проблема формування особистості завжди цікавила вчених. Такі науковці, як Ю. Богінська, Ю. Гапон, А. Капська, Т. Кричківська, О. Матвієнко, М. Папуча, О. Романченко, А. Яковлев та ін. вивчали окремі аспекти проблеми, досліджували нові форми, підходи, які ефективно впливають на процес формування особистості. Незважаючи на багатоплановість досліджень з проблеми формування особистості учнів основної школи, недостатньо уваги приділено з'ясуванню шляхів, форм та методів формування основних компонентів особистості молодшого школяра.

Актуальність порушеної проблеми, доцільність наукового пошуку ефективних шляхів її розв'язання зумовили вибір теми дослідження. *Метою статті* є розкриття процесу формування особистості молодшого школяра при вивченні освітньої галузі «Людина і світ».

Важливим елементом при формуванні особистості є чітке розуміння понять «людина» і «особистість». Людина — унікальне творіння у Всесвіті. Ні сучасна психологія, ні філософія, ні релігія не можуть повною мірою розкрити її таємницю. Людина — це суто природна істота, яка здатна до праці, соціального і культурного споживання та спілкування, якій притаманна свідомо діяльність. У процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі людина набуває особливої якості, яку позначають терміном «особистість».

Особистість — поняття, що використовується у двох основних значеннях. У першому значенні «особистість» — це людина як носій соціальних якостей, ціннісних орієнтацій, потреб, установок, звичок, тобто людина як соціалізований індивід. У другому — це сукупність соціально значущих якостей людини, її соціально детермінований внутрішній світ. Основними компонентами особистості є характер, спрямованість, переконання, емоційно-вольова сфера. Особистістю можна назвати людину, яка є ініціатором свого життя, здатна виробляти та реалізувати життєву стратегію. Такій людині властиві неповторність, наявність гармонії в усьому.

Особистість — це самосвідомість людини, центр людського «Я», яка здатна до самопізнання, вияву свободи і дотримання моральних законів.

Для конкретизації поняття «людина» часто використовують поняття:

– індивідуальність — цілісна характеристика окремої людини, її оригінальність, самобутність її психічного складу;

– індивід — окрема конкретна людина як біологічна істота із притаманними їй загальнолюдськими та індивідуальними рисами;

– особа — це сукупність індивідних, індивідуальних характеристик особистості — представника конкретного суспільства як персоні [2].

Формування особистості — це становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу середовища, навчання і виховання на внутрішні сили розвитку. Варто зазначити, що людська особистість розвивається в анатомо-фізіологічному, психічному, соціальному напрямках. Анатомо-фізіологічні зміни — збільшення і розвиток кісткової та м'язової систем, внутрішніх органів, нервової системи. Психічні зміни — передусім розумовий розвиток, формування психічних рис особистості. Набуття соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві, становить соціальний розвиток особистості.

Слід зазначити, що розвиток особистості залежить також від спадковості, середовища і виховання. Його джерелом та внутрішнім змістом є такі внутрішні й зовнішні суперечності: процеси збудження і гальмування; в емоційній сфері — задоволення й незадоволення, радість і горе; між спадковими даними і потребами виховання; між рівнем розвитку особистості й ідеалом (оскільки ідеал завжди досконаліший за конкретного вихованця, він спонукає до самовдосконалення особистості); між прагненням особистості та її можливостями (коли особистість прагне досягти певних результатів у навчанні, а рівень її пізнавальних можливостей ще недостатній, для вирішення суперечності, їй потрібно посилено працювати над собою).

У навчально-виховній діяльності педагогам слід враховувати, що розвиток особистості школяра має наслідувальний характер, а людська особистість розвивається в діяльності, під впливом середовища. Цей розвиток відбувається як результат впливу на всі сторони людської психіки. Нові риси особистості потребують нового ставлення до неї.

Процес формування особистості молодшого школяра здійснюється в навчально-виховному процесі. Особистість дитини характеризують такі ознаки:

- розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку молодшого школяра);
- відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати власні вчинки і відповідати за них);
- особиста гідність (визначається рівнем вихованості, самооцінки);
- індивідуальність (несхожість на інших) [4, с. 36–37].

Слід зазначити, що саме ці ознаки особистості молодшого школяра формуються при вивченні освітньої галузі «Людина і світ», яка реалізується в навчально-виховному процесі через уроки «Я і Україна». Мета курсу «Я і Україна» в початковій школі — сприяти формуванню в учнів потреби до пізнання світу і людини в ньому як біологічної та соціальної істоти; засвоєнню духовних цінностей у різноманітних сферах: екологічній, пізнавальній, моральній, діяльнісно-вольовій, емоційній, естетичній, комунікативній; вихованню патріотизму; створенню теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів [6].

Аналіз навчальної програми з курсу «Я і Україна» переконує, що первинне формування поняття «людина», «зовнішність людини» починається з першого класу при вивченні таких змістових ліній: «Про тебе самого», «Родина, рідня, рід», «Людина серед людей». Під час вивчення цих блоків важливо сформувати в учня уявлення про себе як члена певної спільноти; про свою несхожість з іншими; про сім'ю як об'єднання рідних людей; про правила культурного поведіння зі старшими й однокласниками у найтипівіших життєвих ситуаціях; встановлювати найпростіші зв'язки між поведінкою людини та ставленням до неї; наводити приклади переваги доброти, щирості, милосердя над хитрістю, жадібністю, байдужістю; необхідність доброго ставлення до інших; розрізняти добрі вчинки й ті, що шкодять іншим людям; прагнути бути культурним у спілкуванні, поведінні з різними людьми; дотримуватися правил поведінки у громадських місцях. Вивчаючи ці змістові лінії, у молодших школярів формуються також вміння планувати робочий час, тренувати волю, прагнути до самостійності, досягати успіху.

Навчальною програмою з курсу «Я і Україна» («Громадянська освіта» — автор Н. Бібік) у 3–4 класах пропонується вивчення змістових ліній «Людина», «Людина серед людей», «Культура», «Правила поведінки в суспільстві», які передбачають формування особистості молодших школярів [6].

Інформаційне наповнення цих змістових ліній передбачає:

- усвідомлення молодшими школярами суті взаємовідносин людини і суспільства;
- розширення уявлення про людину як частину природи і суспільства;
- пізнання й усвідомлення себе як людини, громадянина України;
- стимулювання інтересу до пізнання людини у різних вимірах;
- розширення і збагачення уявлень про людське в людині;
- формування поняття про успіх як мету життєтворчості;

- розвиток прагнення до успіху в навчанні;
- спрямування учнів на вироблення якостей характеру, які необхідні для успіху;
- стимулювання прагнення до переборення перешкод у житті;
- формування вміння бути самокритичним, вправлятися у виявах позитивних рис характеру;
- заохочування приязного ставлення до однокласників.

Представлений матеріал змістових ліній вивчається через тлумачення учням термінів: люди — людина — особистість — праця — добробут — успіх — творчість.

Ефективним при формуванні понять «неповторність кожної людини», «особистість» є використання словесного методу — розповіді. Наприклад: Чи знаєш ти, що ти — неповторний? Ніколи не було й не буде на землі людини, яка повністю схожа на тебе. Й ця неповторність не випадкова. Кожна людина має на землі своє, особливе місце. У кожного є риси, які вирізняють його з-поміж інших. Чи знаєш ти, які здібності є у тебе: можливо ти займаєшся музикою або добре танцюєш; може тобі легко дається розв'язання найскладніших математичних завдань чи написання диктанту, а може ти, як ніхто інший, вмєш забавити малюка чи втішити скривдженого? Прислухайся до себе, порадься з батьками, друзями і ти дізнаєшся про свої неповторні риси.

Доречним при формуванні особистості молодшого школяра є доповнення таких тверджень:

- «Людина не може стати справжньою людиною, якщо...»;
- «Щоб народжений людиною став нею, треба...»;
- «Суспільство досягне найвищого розвитку, коли...»;
- «Людина досягає успіху тоді, коли...»;
- «Риси людського характеру проявляються у...»;
- «Хочеш бути щасливим, треба...».

Для усвідомлення молодшими школярами себе як людини неповторної, незалежної та рівноправної допоможе використання таких тестів:

1. Усі люди народжуються вільними і рівними. Знайди фразу, яка краще за інші виражає ідею рівності:

- а) думати однаково;
- б) одягатися як інші;
- в) поважати думку іншого;
- г) мати однакові можливості і права.

2. Що буде, якщо люди будуть рівні абсолютно в усьому?

- А) усі стануть щасливими;
- б) світ стане нудним;
- в) не буде голоду й жебрацтва;
- г) усі будуть багатими.

Важливим засобом формування особистості є казка — один із найулюбленіших жанрів молодших школярів. Адже казка у незвичайній, захоплюючій формі задовольняє потяг дітей до чудесного, фантастичного, піднесено-героїчного, виховує в них кращі людські якості — справедливість, мужність, шанобливе ставлення до рідної землі, почуття прекрасного — цим самим дозволяє формувати особистість молодших школярів.

Доречними у зазначеному аспекті є казки «Який слід повинна залишити людина на землі?», «Я хочу сказати своє слово», «Звичайна людина» (В. Сухомлинського) та ін.

Формування особистості молодшого школяра також відбувається через використання різних видів роботи на уроках «Я і Україна», а саме: розв'язування ребусів, кросвордів, опрацювання прислів'їв, крилатих висловів, загадок, вивчення текстів у підручнику з використанням інтерактивних вправ («Позначки», «Читання з передбаченням», «Вільне читання» тощо), робота в парах, планування проєктів, проведення дискусій, самостійна робота, використання ігор, розв'язування ситуативних завдань, розбір поведінки конкретних учнів та ін.

При цьому слід зазначити, що вчитель може успішно формувати дитину як особистість лише за умови, що він добре знає не лише курс «Я і Україна», а й суміжні навчальні дисципліни, здійснює у процесі навчання міжпредметні зв'язки. Це дає змогу педагогові ознайомити молодших школярів з поняттям про людину як особистість та індивідуальність, дозволяє учням відчувати себе особистістю серед інших, досягнути багатство людських стосунків, визначитися у ставленні до самих себе. Адже сформувати особистість молодшого школяра у цілому засобами лише одного навчального предмета неможливо.

Таким чином, ефективність роботи початкової школи щодо формування особистості молодшого школяра значною мірою залежить від правильного розуміння педагогами сутності та змісту понять «людина», «особистість»; чіткого визначення структури і поетапності процесу формування; використання ефективних методів та прийомів навчання.

Зазначена проблема не є вичерпною, адже ми ввійшли в епоху змін, і щоб бути їм відповідними, організаційні форми навчання та виховання мають бути гнучкими, а їх зміст — рухливим. Тому існують й інші тенденції щодо вдосконалення, створення та впровадження нових підходів до формування особистості молодшого школяра, які потребують подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Психологічні резерви виховання особистості / І. Бех // Рідна школа. — 2005. — № 6. — С. 11.
2. Волков В. Ю. Людина і світ: навчальний посібник / В. Ю. Волков, О. І. Салтовський. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.
3. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник / Н. М. Вознюк. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 362 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. — К.: видавничий центр «Академія», 2001. — 567 с.
5. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України / В. Івашковський // Рідна школа. — 2005. — № 4. — С. 36.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. — К.: «Початкова школа», 2006. — 432 с.
7. Стефанюк С. К. Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки: методичні рекомендації / С. К. Стефанюк. — К.: ІСДО України, 1995. — 176 с.
8. Ткачова Н. І. Формування особистості учня у навчально-виховному процесі / Н. І. Ткачова. — Харків: Основа, 2007. — 200 с.

УДК 373.31

Ірина ЖАРКОВА, Лариса МЕЧНИК

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КАРТОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ ТА ВМІННЯ ПРАЦЮВАТИ З ГЕОГРАФІЧНИМИ КАРТАМИ

У статті розглянуто шляхи вдосконалення процесу формування картографічних знань молодших школярів та вміння працювати з географічними картами.

В статтє рассмотрено пути усовершенствования процесса формирования картографических знаний младших школьников и умения работать с географическими картами.

The article considers the ways of primary school pupils' cartographical knowledge improvement and the abilities to work with geographical maps.

На сучасному етапі розвитку науки і суспільства знання карти та вміння користуватися нею дають змогу орієнтуватися в географічному просторі, черпати з неї найрізноманітнішу географічну інформацію: про розміщення об'єктів, їх розміри, склад, віддаленість один від одного і т. ін. Географічні карти тією чи іншою мірою використовують у всіх сферах людської діяльності; вони не тільки дають наочну картину розташування об'єктів, але й дозволяють знаходити закономірності цього розташування, є незамінними для вивчення просторових взаємозв'язків та розвитку явищ. «Географічна карта, — писав